

להפרדתה של צרעת הבית משאר צרעות*

א. לסידורן של סדרות תזריע-מצורע

צמד הסדרות תזריע ומצורע נראה להיות סדור בסדר של הקבלה כיאסטית: טומאת יולדת (הדומה לטומאת נידה) - צרעת // צרעת - טומאות נידה זיבה וקרי. הצרעת עצמה חלוקה כך: בסדרת תזריע - סוגי צרעת המטמאת (גוף, ראש וזקן, בגדים), ובסדרת מצורע - הליכי הטהרה של המצורע.

ברם פרשת צרעת הבית 'משבשת' לכאורה את הסדר, שכן היא שבה לעסוק ב**טומאת** צרעת, והרי על הטומאה דיברה סדרת תזריע 'וראוי' היה לה להיות מוצבת שם לאחר הדברים על צרעת הבגד, כדרך שאכן היא מוצבת בחתימת הפרשה: "זאת התורה לכל נגע הצרעת ולנתק. ולצרעת הבגד **ולבית**" (י"ד, נד-נה).

שאלה קרובה שואל האברבנאל, והיא לו האחרונה בשאלותיו לפרשות תזריע: מדוע דובר על צרעת הבגד ב"תזריע" ולא בסמוך לצרעת הבית ב"מצורע", שכן צרעת הבגד שאין עמה תהליך של ריפוי וטהרה, ראוי היה לדחותה עד לאחר שידובר על טהרת האדם המצורע. לכשנתבונן בשאלתו נמצא שהיא עוד מחריפה את שאלתנו, שכן מתברר שצרעת הבית קרובה יותר לצרעת האדם מאשר צרעת הבגד, שצרעת הבית אף היא זוקקת טהרה וכפרה וזו דומה לשלב הטהרה הראשוני שבאדם המצורע, לעומת צרעת הבגד שאין עמה דבר מכל אלה. פתרונו של האברבנאל, שצרעת הבגד "דבר מצרן ונמשך מצרעות האדם", עם שיש בו אולי פתרון לשאלתו, אינו מעלה ארוכה לשאלת מיקומה של פרשת צרעת הבית.

ב. פתרונות "טכניים"

ביקורת המקרא פתרה שאלה זו על-פי דרכה, "כך למשל מסיק ברטוולט מן העובדה שפרשת נגע הבית לא בא סמוך לנגע הבגדים שפרק יד פסוקים לג-נג הם הוספה מאוחרת"¹. אין צורך לומר שרעיון זה נשלל אצלנו על הסף מטעמים עקרוניים, שלדידנו תורת ה' היא ותמימה ושלמה וכמות שהיא כך ניתנה לנו. ולא הזכרנוהו אלא לתמוה עליו

* מתוך הסדרה: סדר ותבנית במקרא.

1 ציטוט מפירושו של רד"צ הופמן לויקרא (עמ' רפז במהדורה העברית של פירושו, ירושלים תשכ"ו). ושם הביא הצעה אחרת של הביקורת, על מקורות שונים בכיכול, ואף היא - לבד מן ההיבט העקרוני - אין לה על מה לסמוך.

ועל רעיונות כיוצא בו: מה הועלנו בכך שהסבנו את השאלה מן 'המחבר' אל 'המוסיף'. אדרבא, בעיות שבסדר ניתן וראוי למצוא להם פתרון לגבי מחבר, וקשה עד מאוד להסבירן אצל המוסיף, שהרי הוא כביכול רואה כבר חיבור ערוך לפניו וראוי לו להוסיף את שהוא מבקש להוסיף במקום המתאים לו. את שרואה כל לומד תורה - בעיית מיקום צרעת הבית - לא ראה המוסיף, ו'הסגיר' את 'חובבנותו' בהטלת פסקה במקום לא מתאים! אתמהא.

הצעתו של הרב הופמן לפתרון העניין (שם, עמ' רנג-רנד) נושאת בעיקרה אופי טכני, ובלשונו: "אפשר שהטעם לכך הוא, שהצרעת בבתיים דורשת לפעמים אחרי הריפוי טהרה בצורה דומה לטהרת צרעת האדם. לתורת נגע הבית שהיא קצרה, לא היה דרוש סעיף מיוחד ולכן היה יאה לאחד אותה עם חוקי הטומאה לפסקה אחת, ומכיוון שמצד אחר אי אפשר היה להקדים את טהרת הבתיים לטהרת האדם, היה צריך להקדים את הדינים האחרונים האלה לתורת טומאת הבתיים".

ועדיין לא ברור מדוע אי אפשר היה להפריד בין טומאת הבית לטהרתו ולקבוע את הלכות הטומאה בפרשת תזריע בסמוך לטומאת הבגד ולהסמיך טהרה לטהרה, טהרת הבית לטהרת האדם. ועוד לא ברור מדוע צריך היה לייחד לענין הבית דיבור לעצמו (י"ד, לג), ואי אפשר היה להשמיע את הלכותיו - גם אם בנפרד - במסגרת הדיבור הקודם.

ג. בין נגעים מיידיים לנגעים עתידיים

מסתבר יותר לחפש פתרונות בכיוונים המהותיים-התוכניים, המבדילים בין נגעי בתיים לשאר נגעים. כיוון אחד עולה מן הפתיחה לפרשת נגעי הבתיים: "כי תבאו אל ארץ כנען אשר אני נתן לכם לאחזה ונתתי נגע צרעת בבית ארץ אחזתכם"

(י"ד, לד).

פעמיים מודגש בכתוב שהמדובר היא בארץ האחוזה, ומן העובדה שהדגשה מעין זו לא באה בכתובים הקודמים למדו רבותינו שזה ייחודה של צרעת הבית: "וטעם כי תבאו אל ארץ כנען, כי זה נוהג בארץ לבדה בעבור גודל מעלת הארץ כי המקדש בתוכם והכבוד בתוך המקדש" (ראב"ע); "נגעי בתיים נוהגים רק בארץ ישראל (משום כך, כנראה, נתייחדה להם פרשה לעצמה) - ורק לאחר שנחלקה לשבטים וליחידים" (רש"י הירש). מעתה אפשר לנו לומר, כדרך שכבר הציע בזהירות רש"י הירש: כל האמור בפרשת תזריע נוהג בכל מקום, ויש לו משמעות מיידיית עבור בני ישראל שבמדבר; לעומת זאת, האמור כאן בנגעי הבית הם הלכות לימים יבואו, לאחר שייכנסו לארץ ויחלקוה. לפיכך הופרדו הפרשיות זו מזו, ואף יוחד לצרעת הבית דיבור בפני עצמו².

2 תופעה קרובה לזו ניתן לראות בפרשת המועדות ב"אמור". לאחר שנראה שכבר חתמה התורה את הפרשה (ויקרא, כ"ג, לו-לח), היא שבה לדבר על מצוות חג הסוכות. במקום אחר (במאמרי 'סוכות במדבר' שמעתין 67-68, עמ' 11) ביקשנו להסביר, בעקבות רד"צ הופמן, שתחילה עסקה תורה במצוות המועדות התקפות כבר במדבר, ואילו בפרשה שבסוף הוסיפה התורה את המצוות שתחולתן מעת הכניסה לארץ.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

אבל דרך זו לא תתאים לרמב"ן³, המסביר שהצרעת (לפחות זו שבגדים ובבתים) אינה תופעה טבעית אלא איתות ממרום לחטא הגורם הסרת שכינה. ומוסיף הרמב"ן: "והנה איננו נוהג אלא בארץ שהיא נחלת ה' כמו שאמר 'כי תבאו אל ארץ כנען... מפני שלא יבוא העניין ההוא אלא בארץ הנבחרת אשר השם הנכבד שוכן בתוכה... וכן אני חושב בנגעי בתים שלא ינהגו אלא בארץ, ולא הוצרך למעט מהן חוצה לארץ כי לא יארעו שם לעולם"⁴. לדבריו, גם נגעי בגדים אינם נוהגים אלא בארץ, ושוב תישאל השאלה מדוע הופרדו אלו מנגעי בתים?

ד. בשורת צרעת לעומת נגעי צרעת

מפתיחתה של פרשת צרעת הבית, שיש בה נימה של רוממות והבטחה טובה, למדו חכמים שאפשר שצרעת זו היא בחינת בשורה טובה ולא פורענות. תמה ר' חייא במדרש: "וכי בשורה היא להם שנגעים באים עליהם?" (ויק"ר, י"ז, ו), וכתשובה לכך מובא במדרש מאמרו של רשב"י:

"כיוון ששמעו כנענים שישראל באים עליהם, עמדו והטמינו ממונם בבתים ובשדות, אמר הקב"ה: אני הבטחתי לאבותיהם שאני מכניס את בניהם לארץ מלאה כל טוב... מה הקב"ה עושה? מגרה נגעים בביתו והוא סותרו ומוצא בו סימא [=אוצר]".

ורשב"י בפירושו לתורה צירף את תמיהת ר' חייא ואת דברי רשב"י למאמר אחד: "בשורה היא להם שנגעים באים עליהם לפי שהטמינו אמוריים מטמוניות של זהב בקירות בתיהם... ועל ידי הנגע נותץ הבית ומוצאן"⁵.

3 פירוש הרמב"ן לויקרא, י"ג, מז, הפסוק הפותח את עניין צרעת הבגד.

4 ראה לכך שצרעת הגוף נוהגת כבר במדבר עולה לכאורה מהבדל שמצינו בטהרת הבית לעומת טהרת הגוף. בטהרת הגוף נאמר: "ושלח את הצפר החיה על פני השדה" (י"ד, ז), ואילו בטהרת הבית "ושלח את הצפר החיה אל מחוץ לעיר אל פני השדה" (י"ד, ט). אפשר היה לומר: טהרת הגוף יכולה להיעשות כבר במדבר ואין מקום לדבר על מחוץ לעיר, ואילו טהרת הבית נעשית רק בארץ ולכן ייעשה שילוח הציפור מחוץ לעיר. אבל אפשר שהחילוק נובע ממוקם הטהרה, שטהרת המצורע הייתה נעשית מחוץ למקום מושבו, כנרמז בפסוק "ויצא הכהן אל מחוץ למחנה" (י"ד, ג), ולכן השילוח הוא רק על פני השדה; ולא כן טהרת הבית אשר בתוך העיר. אבל ראה רמב"ם הלכות טומאת צרעת, י"א, א: "כיצד מטהרין את המצורע... וכיצד משלחה? עומד בעיר וזורקה חוץ לחומה...". ומקורו, כנראה, במשנה בנגעים (י"ד, ב): "בא לו לשלח את הצפור החיה אינו הופך פניו לא לים ולא לעיר... שנאמר 'ושלח את הצפור החיה אל מחוץ לעיר אל פני השדה'". והלא זה הפסוק האמור בטהרת הבית! נמצא שלמדים מטהרת הבית על טהרת המצורע, ושוב חוזר אפוא דקדוקנו למקומו.

5 ראו לציין שבשורה אינה בהכרח דבר טוב, אלא קביעה ודאית שכך יהיה או שכך היה. כך נתפרשו דברי רבי יהודה "בשורה היא להם שנגעים באים עליהם" (הוריות, ק, ע"א; תו"כ, כאן) על-ידי רשב"י בפירושו לגמרא: "בשורה היא להם - שהכתוב מבשרן שעתיד להיות, אע"פ שדבר רע הוא". וכבר העיר על סתירה זאת בין דברי רשב"י בפירושו לתורה לדבריו בפירושו לגמרא הגר"י ברלן בפירושו שאילת שלום על השאלות (שאילתא פח, ס"ק קג).

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

מעתה אפשר לנו לומר שבמכוון הפרידה התורה בין הסוגים השונים של הנגעים: נגעי אדם לגווניהם ונגעי בגדים - שהם אותות המזכירים עוון האדם - לחוד, ונגעי בתים שהם בשורה טובה וגמול טוב - לחוד. ראשונים - פורענות; צרעת הבית - טובה. אולם הבנה כזאת של נגעי הבית נראית להיות הבנת מיעוט. ואילו ההבנה הרווחת ברוב מקורות חז"ל היא, שאף צרעת הבית היא כשאר צרעות הבאות כאות פורענות על עוון. כך עולה באותו המדרש עצמו (ויק"ר, י"ז, ב):

"הדא הוא דכתיב 'יָגַל יבול ביתו נְגֵרוֹת ביום אפּוֹ' (איוב, כ', כז)... ביום שיגרה הקב"ה אפו באותו האיש. הא כיצד? אומר אדם לחברו השאילני קב חיטים ואמר לו אין לי... אישה אומרת לחברתה השאילני נפה והיא אומרת אין לי... מה הקב"ה עושה? מגרה נגעים בתוך ביתו ומתוך שהוא מוציא את כליו הבריות ראות ואומרות: לא היה אומר אין לי כלום? ראו כמה חיטים יש כאן...".

ושם בהמשך המדרש:

"על עשרה דברים נגעים באים: על עבודה זרה... ועל עין הרע... שנאמר 'ובאשר לו הבית' - מי שייחד ביתו לו ואינו רוצה להנות לאחרים... לפיכך משה מזהיר את ישראל 'כי תבאו אל ארץ כנען'".

ולהלן:

"אין בעל הרחמים נוגע בנפשות תחילה... אף נגעים הבאים על האדם, תחילה הן באים בביתו, חזר בו טעון חליצה ואם לא טעון נתיצה; הרי הן באים על בגדיו חזר בו טעון כביסה ואם לא - טעון שריפה; הרי הם באים על גופו חזר בו - יטהר, ואם לא - בדד ישב".

דברי המדרש האחרון מחריפים את השאלה, שהרי כאן רואים בכל הנגעים שרשרת רצופה של איתותים מגבוה לאדם לשוב מעוונות. נגעי הבתים הם חוליה ראשונה בשרשרת, אחריה נגעי בגדים ואחריהם נגעי הגוף. במקומות נוספים מצינו שצרעת הבית על עוון היא באה:

6 מסתבר שגם מדרש זה היה המקור לדבריו הנלבים של הרמב"ם בסוף הלכות טומאת צרעת "זוה השינוי האמור... אינו ממנהגו של עולם, אלא אות ופלא היה בישראל כדי להזהירם מלשון הרע, שהמספר לשון הרע משתנות קירות ביתו אם חזר בו - יטהר הבית; אם עמד ברשעו עד שהוגף הבית - משתנים כלי העור שבביתו שהוא יושב ושוכב עליהם. אם חזר בו - יטהרו; אם עמד ברשעו עד שנשרפו - משתנים הבגדים שעליו...". בעל 'כלי יקר' (בדיבורו האחרון לפרשת תזריע) רואה את הדירוג שבנגעים מן הכיסוי הפנימי ביותר (עור) אל החיצון ביותר (בית). אבל מביא הוא גם את דברי חז"ל הנ"ל שלכאורה אינם מכוונים לפי הסדר בכתוב ומסביר זאת בעיקרון "שהקב"ה מתרה במכה האחרונה הגדולה תחילה". מעניין שגם הספרנו נקט את הדירוג נגעים ואחר-כך בתים, מבלי להזכיר את הכיוון ההפוך בדברי חז"ל. ראה פירושו לויקרא, י"ג, מז.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

"ובא אשר לו הבית'... - מי שמייחד ביתו לו, שאינו רוצה להשאיל כליו ואומר שאין לו..."

(יומא, י"א, ע"ב)

"אשר לו הבית - ...יאמר לו הכהן דברי כיבושים: בני, אין הנגעים באים אלא על לשון הרע... ר"ש בן אלעזר אומר: אף על גסות הרוח נגעים באים... יוצה הכהן ופנו'... וכי מה מטמא בנגעים הרשעים או הצדיקים, הוי אומר הרשעים... אם כך על רשע'..."⁷

"א"ר שמואל בר נחמני א"ר יוחנן: על שבעה דברים נגעים באין... ועל הגזל... ועל הגזל דכתיב 'וצוה הכהן ופנו את הבית'. תנא: הוא כונס⁸ ממון שאינו שלו - יבוא הכוהן ויפזר ממונו. ועל צרות העין..."⁹

(ערכין, ט"ז, ע"א)

שוב נדרשים אנו לבקש דרכים אחרות להסברת 'בידודה' של צרעת הבית משאר נגעים.

ה. בין בעלי לשון לצרי העין

כאמור גם נגעי גוף ובגדים וגם נגעי בתים הם כתמורוי אזהרה וכעונש לעבירות. ראוי לשים לב לאופיין של העבירות והעבריינים. צרעת רגילה על לשון הרע ועל הוצאת שם רע היא באה, ודבר זה שנוי בכל המקומות שכבר הזכרנו (תו"כ, ויק"ר, ערכין ט"ז). לעומת זאת צרעת הבית באה על צרות עין וגנבה. אלו כאלו עוונות קשים הם בתחום שבין אדם לחברו, אבל אופיים שונה.

בעל לשון הרע הוא טיפוס המעורה בחברה, משוחח, מפטפט, קולט כאן פולט שם, תוסס ומתסיס. אשר על כן עונשו ואף רפואתו להיות יושב בדד, כך ייטב לחברה וכך יירפא הוא ויוכל להתחיל לבנות מחדש את אישיותו. צר העין - טיפוס שונה הוא, סגור ומרוחק ומרחיק את עצמו מן החברה. מבקש הוא לשמר לעצמו בלבד את שבידו, לא להכניס איש אליו הביתה, אף לא להוציא מכליו חוצה. כלוא הוא בביתו-מבצרו, והוא פורש ופרוש. מה רפואתו של זה? ניתוץ ביתו והוצאתו - על כליו - חוצה. אין הוא יוצא אל מחוץ למחנה, אלא להפך, אל תוך המחנה¹⁰.

בשל האופי הניגודי והשונה כל-כך, ראתה אולי התורה צורך להפריד בין ענייני

7 וכדברים האלה האחרונים במשנה נגעים, י"ב, ה, עיי"ש.

8 בשטמ"ק: כינס. אף בזהרה במדבר (דף כו ע"ב) עולה, כי צרעת הבית על עוון גנבה היא באה.

9 נימה של פורענות עולה גם מהקשר הדברים במסכת סנהדרין (ע"א, ע"א). מובאת שם תוספתא מנגעים פ"ו האומרת "בית המנוגע לא היה ולא עתיד להיות, ולמה נכתב אלא דרוש וקבל שכר", ושם באותו עמוד מצינו כיוצא בו לגבי בן סורר ומורה ולגבי עיר הנדחת שלא היו ולא עתידין להיות, ומשמע שאף זה, כמותם, עניין של פורענות.

10 יש להודות שדרך זו אינה מתאימה למדרש ויקרא רבא ולרמב"ם בסוף הלכות טומאת צרעת שהוזכרו לעיל.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

הצרת הכללים, לבין צרת הבית הייחודית. ואולי מכאן הסבר גם להבדל הנוסף. צרת הבית - שלא כשאר צרות - אינה נוהגת אלא בארץ אחזתכם, שכן רק בארץ ישראל יש ערך סגולי לציבור, לקהל¹¹, ובה חובה מיוחדת על היחיד לשתף עצמו עם הציבור.

ו. ענישת היחיד לעומת עונש קולקטיבי

ומכאן להיבט אחר. בפרשת תזריע עסקנו בסוגי צרת הבאה על היחיד, אם בגופו אם בראשו אם בזקנו ואם בבגדו. לעומת זאת, בית אינו מיוחד בדרך כלל לאדם יחיד. הוא משמש לרוב למגוריהם של אנשים אחדים, ונמצאת נתיצת הבית עונש לכל הדרים בו. אף כשמחלצים את האבנים הנגועות פוגעים לא רק בדייר אלא אף בשכן הסמוך לו מן העבר השני של הכותל. "מכאן אמרו: אוי לרשע אוי לשכנו, שניהם חולצין, שניהן קוצעין, שניהן מביאים את האבנים" (משנה נגעים, י"ב, ו).

נמצינו למדים ומבחינים: בפרשת תזריע עונשו ודינו של היחיד, בפרשת מצורע - צרת שכבר יש לה היבט ציבורי יותר - רבים נענשים. מכאן לדרשה הנראית במבט ראשון רחוקה מאוד:

"בבית ארץ אחזתכם - זה בית המקדש...
ובא אשר לו הבית - זה הקב"ה...
והגיד לכהן..."

(ויק"ר, סוף פרשה י"ז)¹².

אין עניין לנגע בבית המקדש¹³. אלא למדו חכמים מעניינו המיוחד על נגע שבבית: כשם שעשוי בית המשותף להיות ניתף בשל עוון מי מהדרים שם, כן אפשר לו לבית המקדש, שהוא משותף לכולם, להיות חרב. ומחורבן לגאולה. כדרך שניתן לשקם הבית על-ידי אבנים אחרות, כן גם בבית המשותף הכללי, בית המקדש:

"יכול לעולם? תלמוד לומר 'ולקחו אבנים אחרות'. שנאמר: 'לכן כה אמר ה' "

11 "שאין קרוי קהל אלא בן ארץ ישראל" (רמב"ם הלכות שגגות, י"ג, ב). והרחיב הרבה רעיון זה המהר"ל בכמה מקומות. וראה מאמרי 'התורה והארץ' (ארץ צבי - ספר זיכרון לק' צבי בלאל הי"ד, ירושלים תשמ"ט, עמ' 217 ואילך).

12 וראה בפירוש נחל קדומים לרב החיד"א, שהביא בשם רבינו אפרים דרשה מורחבת על הפסוקים כרומים לבית ראשון ולבית שני.

13 מסתבר שכלל אין עניין נגעים שייך למקדש, שהרי אף בבתי ירושלים אין דין נגעים (יומא, יב, ע"א; רמב"ם הלכות בית הבחירה, ז', יד).

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

אלהים הנני יסד בציון אָבן, אבן בְּתוֹן פְּנֵת יְקָרָת מוֹסָד מוֹסָד המאמין לא יחיש'
(ישעיה, כ"ח, טז)"

(שם)¹⁴.

14 ואולי ניתן להציע בזהירות כיוון נוסף. את מלוא הלקח מעניין צרעת הבית ניתן להפיק רק לאחר שניתן ללמוד על קדושת הבית, ולימוד זה מוגש לנו אגב עניין טהרת המצורע. לאחר סיום השלב הראשון בטהרתו נאמר: "וכבס המִטְהָר את בגדיו... ורחץ במים וטהר ואחר יבא אל המחנה וישב מחוץ לאהלו שבעת ימים" (י"ב, ח). על כך נאמר בתו"כ (ומובא ברש"י): "מלמד שאסור בתשמיש המטה", אבל הגר"א מדייק בפירושו למשנת נגעים "נכנס לפניו מן החומה, מנודה מביתו שבעת ימים ואסור בתשמיש המטה" (י"ד, ב) ששני איסורים הם עליו: אסור בכניסה לביתו ואסור בתשמיש המטה (הנצי"ב [העמק שאלה, שאילתא ל, ס"ק ד] הוכיח כן גם מן הגמרא ואף ראה כן במשמעות דברי הסמ"ג במצוות עשה רלו). נמצא שעדיין לא טהר מספיק כדי להיכנס לביתו, הרי שקדושה יתרה בביתו על קדושת העיר מוקפת החומה. משמעותו יודעים לקדושת הבית יודעים גם להעריך את חומרת צרעת הבית. לפיכך, אולי, נדחה עניין צרעת הבית עד לאחר סיפור טהרת המצורע.